

(In)formování sociálních systémů

Miloš Vítek¹

¹ Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové,
Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové

milos.vitek@uhk.cz

Abstrakt: Původní orientace systémového inženýrství na tvrdé technologické systémy dosud převládá. Je ale nutná pokročilá pozornost k navrhování sociálně kulturních systémů. Pojem sociálního systému je dobře znám z 20. století z prací Parsonse, Luhmanna, Habermase, Bourdieu, Foucaulta aj. Příspěvek vybírá několik základních myšlenek o sociálních systémech podle filosofie a sociologie modernity. Záměrem je aktualizovat systémové inženýrství a více je zapojit do systémových studií v České republice. Jedná se o teze k 45. ročníku konference Systémové inženýrství (SYSIN 2014).

Klíčová slova: filosofie; sociologie; systémový přístup; systémové inženýrství; sociální systémy; informatika.

Title: (In)formation of social systems

Abstract: The original orientation of Systems Engineering on hard technological systems is still prevailing. But an advanced respect to a design and redesign of sociocultural systems is necessary. The notion of the social system is well known since the 20th century from excellent works of Parsons, Luhmann, Habermas, Bourdieu, Foucault, etc. The contribution selects some fundamental ideas on social systems from philosophy and sociology of modernity for the purposes of an up-to-date Systems Engineering and it shows their incorporation in significant system studies on design of sociocultural systems in the Czech Republic. This is thesis of the 45th Conference on Systems Engineering (SYSIN 2014).

Keywords: Philosophy, Sociology, Systems Approach, Systems Engineering, Social Systems, Design, Information

ZAMYŠLENÍ

*„Je užitečné tvrdě pracovat, aby měl člověk dostatek,
avšak je hloupé pracovat tvrdě, aby měl člověk více než dostatek.“*
Herman Daly, emeritní profesor Fakulty veřejné politiky, University of Maryland

„Když přestaneš cestovat, dorazil jsi k cíli.“
japonské přísloví

*„Já jsem především zklamán z toho,
že ta většina, která rozhoduje u voleb, má mentalitu čtenářů bulváru.
Ta úroveň se dá zlepšit jen neustálým pomalým vzděláváním.“*
Zdeněk Svěrák

1 ÚVOD

Podle psychologů dostatek informací nestačí k lidskému jednání, protože neověřitelnost informací umožňuje manipulaci („překrucování faktů ve prospěch původců informací“). Ani systematické informace ještě nedovolují svobodné a správné rozhodování a jednání, spíše nás od něho vzdalují. V příspěvku se snažím prohloubit chápání CELISTVÉ INFORMAČNÍ PRÁCE až za obvyklé představy. Vychází mi závěrem, že kromě technologické a psychologické praxe potřebujeme ještě sociologii a filosofii.

Připomenutá **psychologie** (jmenovitě Carl Gustav Jung) nás vybízí, abychom nezůstávali dětmi - ve smyslu, že potkáváme jen lidi nedospělé, že děti mají děti, děti učí děti atd., nýbrž abychom směřovali k probuzení, dospělosti a bdělosti, která se anglicky nazývá *awareness* (též: „citlivost k podmínkám, okolí a vývoji“). Ve skutečnosti se nám probudit nechce, jsme zamilovaní do svých iluzí, nechceme radikální změnu, ale jen krátkodobou úlevu, jsme lstiví a vychytralí, hrajeme divadlo. Učme se však vidět pravou hodnotu věcí a pochopit ji. Jde spíše o snahu naslouchat než o pohodlnost přejímat už hotové myšlenky. Žádná myšlenka nemůže totiž adekvátně popsat skutečnost, pravda se zjevuje až na konci nesnadného procesu. V něm musíme přezkoumat všechno a kriticky přistoupit ke všemu, čemu věříme. Než začneme věci napravovat, pokusme se je pochopit. Tedy nikoli věci komentovat, posuzovat, zasahovat do nich, jen jim porozumět, radí obvykle na úvod psychologové.

Nevědomý život je mechanický, naprogramovaný¹, manipulovaný. Někteří lidé se celý život nemění, vy víte, co vám odpoví. Posloucháte je, ale důležitější je poslouchat sám sebe. Vaše bdělost je lampa, osvětlující celý prostor, jste otevření všemu (angl. *self-reference* značí sebevztáženost, autoreferenci). Např. dobrý řidič auta je otevřen vůči čemukoli. Skutečnost je celistvá, zatímco slova a pojmy dělí skutečnost na kousky. Myšlenky tříští vidění, tušení a prožívání skutečnosti jako celku. Abyste poznali

¹ Setkáváme se s lidmi, kteří jsou naprogramováni na zahálku (zpravidla u televize), ale naopak také s lidmi, naprogramovanými na hyperaktivitu. Ti únavu z práce překonávají zvýšeným nasazením, péči o zdraví přehánějí v nesmyslných dietách, náboženství stupňují až k nesnášenlivosti s katolíky, nevěřícími a posléze se všemi lidmi. Tak či onak, většina lidí je naprogramovaných jako stroje, se kterými lze zvnějšku manipulovat jako s věcmi, při čemž ztrácejí soukromí a intimitu. Ve veřejné sféře (politice, správě) pak jsou většinovými vykonavateli totality.

skutečnost, musíte poznat, co je za věděním. Někdy musíme projít neštěstím, abychom uvěřili, i když toho víme příliš mnoho. Lidé celý život bojují, ačkoli mají mnohem víc, než je k životu třeba. „*Sám Ježíš Kristus nemohl pro mnohé své posluchače nic udělat*“ (svatý Augustin). Jak zrušit své naprogramování na peníze, úspěch, přátelství? Plně si uvědomte, že jste naprogramováni jako stroje!

Mezi věděním a chápáním, mezi informací a bdělostí je velký rozdíl. Nemůžeme spáchat nic špatného v bdělosti, ale můžeme něco napáchat, přestože máme informace o tom, co je špatné. Nejsme si vědomi co činíme, zapletli jsme se do znalostí a informací. Zaslepujeme sami sebe, vidíme něco jako dobré, přestože víme, že je to špatné. Jsme vyzýváni k bdělosti, zvykněme si proto na drnčící telefon, unavené nervy, volant v ruce – to je skutečnost, kterou prožíváme na vlastní kůži. Ve skutečnosti není už kam jít, protože už tam jsme. Jsme dávno ve spojení se vším, co je, co právě probíhá, co probouzí naši zvědavost (srov. Rob Dietz & Dan O'Neill, *Enough is Enough*, San Francisco: Berrett-Koehler Publ., 2013, 240 stran).

Psychologie „pro pokročilé“ nabízí, co udělat pro změnu sebe sama. V první řadě je to **vhled**, který nás zaměřuje na to, co právě je. „*Systém je právě tak dobrý či špatný, jako ti lidé, kteří ho používají*“ (Arrupe). Není třeba vyvíjet úsilí, potřebujeme vhled, pochopení a bdělost. Neustále svádíme nějaký boj – a skoro nic nechápeme. Probuzená osoba netančí tak, jak píská společnost, nýbrž tančí na hudbu, která vychází z ní samé. Naučte se vychutnávat stravu, kterou nabízí život: dobré jídlo, dobré víno, dobrou vodu. Nechoďte se za umělými dráždidly. Zpomalte, ochutnejte, přivoňte, zaposlouchejte se, ať se vaše smysly probudí. Existuje rozdíl mezi analýzou a bdělostí, mezi informací a vhladem. Informace není vhled a analýza neprobouzí uvědomění. Vědomosti nevedou k uvědomění, tedy k bdělosti. Máme informace, ale nejsme bdělí. I když máme všechny informace, které potřebujeme, nejde o informace, jde o to, být si vědom skutečnosti. Pravdu postupně ochutnáváme a osaháváme, až ji ucítíme, změníme se, dokud ji ale máme jen ve své hlavě, nezměníme se.

Vhled (angl. *insight*, též: „vnitřní či mentální vidění, náhlý vjem celého řešení, proniknutí až k porozumění“), nikoli analýza. Vhled nepředpokládá nutně analýzu. Zázitek „aha“ - o ten hlavně jde, to je vhled. Navíc platí **charisma**, jehož nositelé nedělají jen určitou práci, ale jsou pro takovou práci stvoření. Poslouchat jejich slova působí jako zjevení, jsou to svatá slova. Své studenty můžeme zkazit tím, že naděláme specialisty z lidí šťastných, milujících, jednoduchých a bezelstných. Nechme raději žáky, aby sami formulovali svého hodnoty a věrme, že budou dobré a sociální. Buďte spolu se žáky ve spojení s přírodou, se zajímavou prací, v rozhovorech o věcech vám blízkých. Nezůstávejte u prázdného a bezduchého života, který se živí popularitou, uznáním a chválou, začněte se žít něčím jiným a mnohem výživnějším, krátce řečeno: duchovním. „*Moudrý se spokojuje dosažením výsledku*“ (Lao-c'). Nenechte své duše zemřít. To je program na celý život (srov. Anthony de Mello, *Bdělost*, Brno: Cesta, 2004, 223 strany).

Předložený text exponuje problematiku výroční 45. vědecké konference o **systémovém inženýrství**. S pravidelným vydáváním edice SI začala Ústřední skupina systémového inženýrství (vedl ji doc. Ing. Zdeněk Dráb, CSc., autor patřil k jejím členům) na Komitétu aplikované kybernetiky (KAK) Československé vědecko-technické společnosti (ČSVTS) v Praze od roku 1969. Po roce 1989 převzala vydávání VŠCHT, později Univerzita Pardubice (v té době jsem tu byl děkanem FÚS [5 a 6]). Dále navazují na tituly *Budoucnost systémového vědění* (2010), *Systémové konflikty* (2011), *Systémy složité a zjednodušené* (2012) a *Systémové inženýrství a informatika* (2013), připravené Ústavem

systémového inženýrství a informatiky na Fakultě ekonomicko-správní Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice.

V systémovém inženýrství dospíváme po padesáti letech k pojetí sociálně kulturních systémů (*sociocultural systems*) [3]. Ty vycházejí ze systémů sociálních, o nichž pojednávala teorie systémů, ale i filosofie a sociologie modernity ve XX. století [4], [7]. Pokládáme za užitečné zopakovat výběr ze spektra mezinárodní literatury o sociálních systémech z hlediska jejich formování, aniž bychom základní informace považovali mezi studenty a učiteli již za notoricky známé – spíše ze zkušenosti soudíme, že také tu je potřebné „*neustálé pomalé vzdělávání*“. Praktickou potíž spatřuji v tom, že „většinový“ volič, čtenář a student je spokojen s tím, co ví a jak myslí, a jen velmi malá menšina jich skutečně touží po vyšší kvalitě jednání. Prostě: většina vystačí s neuspořádaností a chaosem levného a rychlého internetu. A nadále si s Plavci-Rangers prozpěvuje „*jsem rád, že jsem zůstal, jaký jsem*“.

2 FORMULACE PROBLÉMU

Podíváme-li pozorně na jednotlivé články ve vědeckých časopisech a sbornících nejen v České republice, zjišťujeme, že autoři téměř bez výjimky postrádají ucelený pohled na svět, v němž právě zkoumají chemické sloučeniny, skupiny lidí, malé firmy apod. A přece historické, kulturní a civilizační prostředí bude mít zásadní význam pro užití jejich zjištění, pro pozitivní přínos jejich specializované vědecké práce. Abychom si ujasnili kvality celostního, či také holistického, respektive syntetického pohledu na dnešní svět [5], shrneme si krátce myšlenky příkladu - dnes celosvětově diskutované knihy o globalizaci Západu [2]. U nás setrváme spíše u liberálně demokratického stanoviska Hayeka, Friedmana aj. (viz např. Ježek T. (ed.) *Liberální ekonomie. Kořeny euroamerické civilizace*. Praha: Prostor, 1993).²

² Připomeňme si: „*Pojetí demokracie, které zastávali otcové zakladatelé [Jefferson, Franklin, Madison, Adams a Washington], bylo utkáno ze čtyř myšlenek: 1/ politická demokracie záleží v široké účasti na společenském rozhodovacím procesu... 2/ myšlenka osobních a občanských svobod ... 3/ myšlenka rovnosti příležitosti ... 4/ lidé by měli mít stejnou odměnu. Ústřední myšlenka americké revoluce byla velmi odlišná od hesla „svoboda, rovnost, bratrství“, tvůrci americké ústavy byli mužové velmi pragmatičtí, na politickou demokracii se dívali jako na prostředek k zajištění své osobní svobody. Jedním ze způsobů, jak se takového úkolu zhostit, je vytvořit dogma o Novém člověku, který bude vaším stavebním materiálem... Demokracie je systém omezování moci, včetně moci většin... tím, že se zabráňuje jakékoliv koncentraci moci, i v rukou většiny“ (Herbert A. Simon (*1916), op.cit. 1983, Ježek str. 197-214).*

„*Intelektuálové jsou obchodníci použitými myšlenkami. Není to ani funkce původního myslitele, ani učence nebo znalce. Typický intelektuál nemusí mít speciální znalost něčeho zvláštního, nemusí být dokonce ani zvláště inteligentní, aby svou roli zprostředkovatele šíření myšlenek vykonával. Tato třída sestává z novinářů, učitelů, ministrů, přednášejících, publicistů, rozhlasových komentátorů, spisovatelů a umělců, zpravidla jsou však amatéry, pokud jde o podstatu toho, co se tlumočí. Jsou to intelektuálové v tom smyslu, že rozhodují, které názory se k nám mají dostat... Učenec, který se stává rektorem univerzity, vědec, který dostává na starost ústav přestávají být učenici nebo experty a posuzují všechny problémy pouze ve světle jistých módních obecných idejí. Profesor Schumpeter zdůrazňoval, že je to nepřítomnost přímé odpovědnosti za praktické záležitosti... To, co nám chybí, je liberální Utopie...dokud neuděláme z filosofických základů svobodné společnosti živý intelektuální problém, jenž provokuje důmysl a imaginaci“ (Friedrich A. von Hayek (*1899), op. cit. 1949, str. 217-237).*

Celostnost pohledu autorů [2] pochází již z toho, že Hervé Juvin je především ekonom a Gilles Lipovetsky filosof a sociolog. Jejich názory se logicky neshodují, mnohdy bývají až protikladné: u Juvinu spíše pesimistické, u Lipovetského spíše optimistické. Podívejme se ale podrobněji na jejich v knize krystalizující **světový názor** (*Weltanschauung*). Podstatné mi připadá rozlišit zjednodušené a složité v tomto světovém názoru. Zpravidla se soudí, že *složité* pochopíme prostřednictvím *zjednodušeného*, přičemž *jednoduché* vystupuje jako přesvědčivý závěr [3]. Co ale předkládá Lipovetsky, je zjednodušený výklad kultury, který dále překáží výkladu složitějšímu, o němž se snaží Juvin. Nezískáme pak ani jednoduchý závěr jako výsledek.

Začneme **zjednodušeným** výkladem problematiky. Jsme svědky druhé globalizace (první proběhla od šedesátých do začátku devadesátých let), kterou lze chápat jako kulturu nového typu, hyperkulturu či podle Lipovetského [2, str. 17-112] světokulturu (*culture-monde*). Ta znamená revoluci ve sféře informačních a komunikačních technologií, expanzi kulturního průmyslu (filmy, hudba, seriály, sportovní utkání) sledujícího rentabilitu, marketing a komercializaci, sestup ducha do kulturního kapitalismu s ekonomikou kreativních oborů výroby (značkové zboží, móda, turistika). Světokultura posvětčuje dvě kosmopolitní ideologie – ekologii a ochranu lidských práv. Připouští modely jiné než západní (*multiple modernities*), které se nakonec ubírají stejnými cestami variant modernosti.

Kultura byznysu všude vítězí, úspěch znamená totéž co peněžní zisk, komerčního umělce či vědce charakterizují okamžité uznání, mediální proslulost a komerční úspěch. V umění je trh jednotlivých států nahrazen globálním trhem, jehož ohnisky jsou dražební síně Christie's a Sotheby's s díly Warhola, Rothka, Koonse, Bacona apod. Ke komercializaci kultury přispívají pobočky slavných muzeí, např. v Abú Zabí pobočka Louvru. Divoké konzumerství šíří hypermarkety a obchodní centra se širokou nabídkou. Konzumujeme stále více služeb a konzumujeme je všude, spotřebitelský blahobyt je vytouženým snem pro téměř všechny lidi na zemi. Konzum přináší pouze celosvětovou uniformitu, podobnost a stereotyp, tedy pseudouniverzalitu. Nekupujeme pouhé výrobky, jsme spotřebiteli celebrit, které jsou pro hyperkonzumenty pevnými záchytnými body.

Hnací silou světokultury je věda a technika, tzn. „systém techniky“ (Jacques Ellul), s ničím neomeзованou efektivitou. Ta připouští rozmanitost životních stylů a kult odlišnosti skupin a jednotlivců. „Hodnota ducha“ (Paul Valéry) je však deklasována, slovo intelektuál má pejorativní nádech, prodej knih z humanitních věd klesá, filosofičtí učitelé se skoro nevyskytují. Hodnotu ducha nahradila zábava, sport, média, cestování a rychlé informace, je žádána kultura obrazu, těla a spotřeby. Vysoká kultura sice není sesazena z trůnu, avšak publikum k ní zaujímá stejně uvolněný postoj jako ke konzumaci toho nejobvyklejšího zboží. Tak se vysoká kultura proměňuje v intelektuální hratky bez reálného dosahu a hlubších emocí. Hypermoderní jedinec běhá po parku s ipodem v uších a cvičí jógu.

Světokultura se kryje s nástupem informační a komunikační společnosti pod nadvládou USA, její sdělení jsou však v různých zemích přijímána různě. K největšímu počtu konfliktů nedochází mezi civilizacemi, nýbrž uvnitř jedné civilizace (např. v arabském světě). Dochází ke kulturní odvetě nadměrně konzumního světa, který už lidem nedokáže poskytnout žádný smysl života. Hypermoderní doba spěje k deregulaci, rozkladu institucí a ztrátě záchytných bodů. Lipovetsky vidí východisko v „kultuře dějin“, která nám pomůže lépe chápat svět, v němž žijeme. „*Lidstvo musí zmobilizovat aktivní schopnosti každého jedince a dát tvůrčím talentům možnost uplatnění... Z toho hlediska musíme kulturu chápat jako oblast, která má lidem otevírat nové horizonty, podněcovat v nich silné*

emoce a nést je za hranice pouhého konzumního životního stylu. Takový by měl být i hlavní humanitně sociální úkol školství. Hlavním posláním školy a kultury je člověku poskytovat návody, jak překonat sám sebe, kultivovat v něm bohaté a čínorodé emoce a probudit tvůrčí představivost“ [2, str. 99]. Vcelku to znamená proces moderní racionalizace všech národů, celosvětové kosmopolitizace a rozšíření univerzalistických tendencí, které vyšly ze západní civilizace.

Vidíme, že zjednodušené pojetí dnešního světa a jeho kultury se nakonec rozplývá do neurčitých, byť ušlechtilých, rad a doporučení, o jejichž naplnění musíme vážně pochybovat. Nezbytné je proto poohlédnout se po **složitém** pojetí, jehož nejbližším příkladem je výklad Hervé Juvina na následujících stránkách [2, str. 113-115]: „Kultura se potí, vrhá stín a rezaví omývána kultem bratrství, solidarity, usmířeného lidství. Kultura je to, co vrže a skřípe v precizním soukolí továrny na spokojenost, výrobu veřejného mínění, souhlas a rezignaci... Co znamená kultura oproštěná od náboženství? Co je to za kulturu, která opomíjí sakralitu? Čím je krásno, které už nepromlouvá o nebesích?... pozorujme rostoucí konformitu životů, ovládaných technickými vymoženostmi, slavnými značkami a předem dohodnutými odlišnostmi. Podřizování kultury právu, pravidlům a diktátu užitečnosti je projevem situace, v níž se má kultura stát nástrojem čehosi jiného, co stojí pod ní nebo co je přímo nekulturní... Světokultura je jiné jméno pro ekonomizaci, která volá muže a ženy, aby vydali svůj užitek. Vládne lest, úskok a záliba v novém a neslýchaném. Pochválíme mobilitu, kosmopolitismus se promění v mravní princip, osobní zájem posvětime individuálními právy a trik je hotov. Kultura dnes stojí na roveň věcem, které se vyrábějí, a věcem, které se prodávají, protože patří mezi věci, které se počítají.“

Tak je světokultura kulturou zmatení, kdy mluvíme o univerzalitě, ačkoli míníme pouhou uniformitu jako redukci kultur na ekonomii. Světokultura je (neo)liberálním projektem, zbaveným dědictví dřívějších kultur a prosazujícím se třemi způsoby: 1/ míříme k jednotě (horečně se snažíme dojet někam jinam, kde už ale žádné jinde není); 2/ jsme svědky překonání kolektivních struktur ve jménu lidských práv (tzn. práv absolutního individua); 3/ na řadu přichází tvrdá revize skutečnosti (hudba, malířství, film, literatura, filosofie i teologie žijí nebo přežívají jen jako způsoby trávení volného času). „*Neboť světokultura je jen výkladní skříň, špatně zastírající ničení světa. Je fikcí, která se zatím drží při životě, představuje scénu, již brzy rozmetají její neskončené tirády ... přichází období po světokultuře*“ [2, str. 167]. Kultura a globalizace tak jsou ostré protiklady: kultura je pojmenováním něčeho singulárního, světokultura vyzývá uniformitu - a ze všeho nejvíc připomíná podvod, díky němuž obchodník může obchodovat s kulturou stejně jako s otroky, ženami, lidskými orgány nebo dětmi k adopci. „*Pod zástěrkou dominantního kosmopolitismu se prosazuje implicitně totalitní projekt: individuum zbavené všeho, co z něj činilo osobu, je podrobena kontrole liberální ideologie*“ [2, str.192]. Tak jako v celých dějinách lidstva se náprava neobejde bez individuální vzpoury proti manipulaci („překrucování“).

H. Juvin očekává, že lidstvo se od liberálního modelu obrátí k tzv. *politice života*, která má tyto znaky: 1/ dochází k překonání tradiční ekonomie (opírala se o mezinárodní srovnání a kritéria rozvoje, tématem se stanou nedostatek, přežití a základní bezpečnost); 2/ přichází renesance územní svrchovanosti (politika přežití bude výlučně politikou obce a územní správy – srov. též [6]); 3/ dospíváme k úpadku samotné víry v ekonomii (v důsledku mravní a existenční úzkosti); 4/ nastává zápas o moc (vzpoua vykořeněných a izolovaných jednotlivců a národů); 5/ návrat nedostatku světokulturu nakonec smete (naše nové barbarství přineslo přizpůsobivost, normy, práva, ignoranci a

lhostejnost, proti tomu „*plnou silou se vrátí smrt, utrpení, násilí, vášně, poezie a zodpovědnost*“ [2, str. 173-175]).

Zaměřme se ještě na pojetí **sociálních systémů** u některých významných sociologů XX. století. Výchozí pojmy lze nalézt u Maxe Webera (1864-1920), Émile Durkheima (1858-1917) a Talcotta Parsonse (1902-1979), i když jejich názory prošly dlouhodobou kritikou, opravami a rozšířením. Tak Émile Durkheim ukázal, že modernita definuje komplexní společnost, složenou z různých skupin, a navodil problematiku sociální diferenciaci a integrace (*Společenská dělba práce*, Brno: CDK, 2004; orig. 1893). Patologické sociální diferenciaci shrnul pod názvem *anomie*, tu charakterizoval též jako „nemoc z nesmírnosti“. Nesoulad mezi individuálními potřebami a sociálními možnostmi může lidi dohánět až k sebevraždě. Sociální integraci podle něho podporují individuální a společné normy, které prosazují zejména výchova a náboženství. Předpokládal určitý soubor společně uznávaných hodnot, které se zapojují do vytyčování vlastních cílů. Tento kulturní rámec nikdy zcela nenařizuje, jak se chovat. Hodnoty jako normy a role působí pouze jako omezení výběru.

Rostoucí sociální diferenciací, integrací a koordinací mezilidských interakcí se zabýval Talcott Parsons tak, že mu vyšla koncepce jednoty moderní společnosti jako sociálního systému, směny v rámci systémů a socializace jako postupného zapojování jedince do systémů sociální interakce. V systému jednání jsou prvky: aktér, cíle, situace a zvláštní vztahy mezi těmito prvky. „*Sociálně jako strukturovaný systém je dáno dříve než jakákoli forma jednání*“ (*The Structure of Social Action*, Glencoe/Illinois: The Free Press, 1949, str. 44). Smysl situace a jednání přesahují vždy individuálního aktéra a vyžadují koordinační mechanismy. Podstatné je, že sociální řád nemůže být jen nahodilým výsledkem preferencí konatelů, ani nemůže být stabilní bez jistých normativních prvků. Vcelku se Parsons staví proti analytickým přístupům utilitarismu a pozitivismu. Problém řádu spatřuje ve spojení psychologizující teorie motivace a teorie strukturálního chování sociálních systémů. K tomu rozvíjí teorii čtyř funkcí (AGIL – Adaptation, Goal attainment, Integration, Latence), teorii médií směny (peníze, moc, vliv a působení hodnot) a teorii socializace jako předpokladu integrace společnosti (matka a dítě, otec a rodinný systém, škola a párová skupina). Při systémové koordinaci společnosti pojímá modernizaci jako kybernetické schéma ve službách skutečného kulturního determinismu. Modernizace postupuje přes narůstající rozdělování aktivit, až nakonec každý prvek plní novým způsobem specializovanou funkci v novém, komplexnějším a hierarchizovanějším systému (*Společnosti*, Praha: Mladá fronta, 1971).

O společnostech málo a vysoce diferencovaných pojednal Pierre Bourdieu (1930-2002). Přispěl k vytvoření modelů transhistorické analýzy jako způsobu relačního myšlení, které lze aplikovat strukturálně na různé společnosti a různá období a to s cílem odhalit transhistorické konstanty vztahů. „*Evoluce společnosti směřuje k tomu, že se objevují univerza (která nazývám pole), jež mají vlastní zákony a jsou autonomní ... vše, o co v nich jde, posuzují podle kritérií, která nemohou být překonána pravidly jiných světů*“ (*Raisons pratiques*, Paris: Seuil, 1994, str. 159). Do středu své sociální vize staví model souvislosti mezi sociálními pozicemi a individuálními dispozicemi. Zde zvyk (*habitus*) uchovává ontologickou spoluúčast, neuvědomělou znalost, nezáměrnou intencionalitu a praktické zvládání regulérností světa. Habitus je definován systémem trvalých a transponovatelných dispozic, předurčených k činnosti jako struktury strukturující. Habitus je přijatou sociální strukturou, která obsahuje veškeré dějiny pole, je systémem trvalých dispozic. Ideálem je představa domova, v němž jsou všechny dispozice v souladu s pozicemi. Zatímco v tradičních společnostech převažuje

symbolický kapitál a stát se odpradávná jeví jako zásoba symbolického kapitálu, podle něhož jsou strukturovány populace i myšlení, v moderních společnostech ekonomický kapitál převažuje nad kapitálem symbolickým, sociálním a dokonce i nad kapitálem kulturním. Kodifikace je zásadní, protože zabezpečuje minimální komunikaci. V poli moci vystupuje pojetí sociální dominance jako neviditelná struktura, která organizuje chování aktérů a je téměř mechanicky prováděna v řádu věcí.

Na Parsonse tvořivě navázal Niklas Luhmann (1927-1998) popisem integrace moderní společnosti, která zůstává silně nahodilou a nikdy ne zcela stabilizovanou. Diferenciace vede k nárůstu schopností vlastních každému (pod)systému a možností koordinace mezi různými systémy. Nahodilost sociálního života znamená, že individuální možnosti i interakce se mohou odehrávat pokaždé jinak, tj. vždycky existují ještě jiné možnosti. Komunikace se zakládá na rozlišení Ego a Alterego, což nemusí být různé osoby: každý systém dělá, co chce ten druhý, pokud ten dělá, co chce ten první. Schopnost zacházet s informacemi umožňuje pozorovat druhého jako systém v prostředí, uchopit jeho autoreferenční formu na základě vlastního pozorování. To, co se pozoruje, je vznikající řád, totiž sociální systém, přičemž nahodilost se stává zcela sociální. „*Sociální řád vzniká ze vzájemného pozorování uskutečňovaného autoreferenčními systémy*“ (*Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt: Suhrkamp, 1984; česky *Sociální systémy*, Brno: CDK, 2006, str. 123). Luhmann zachytil posun systémového paradigmatu od uzavřených systémů k systémům otevřeným a dále k systémům autopoietickým, které si uchovávají svou identitu navzdory transformacím díky tomu, že si definují vlastní informaci. Rozlišil autoreferenční systémy žijící (buňky, mozek, organismy), psychické a sociální. Nesmírná komplexita prostředí dnes vyžaduje, aby se systém soustředil pouze na určité případy. Prvotní funkcí systému je redukce komplexity jeho okolí. Uzavřenost autoreferenčního systému má v sobě možnost otevřít se čili každý systém si autonomním způsobem upravuje vztah závislosti či nezávislosti na okolí. Na operační úrovni pak není žádný kontakt s okolím.

Vzhledem k autopoietickému /“sebe-tvořivému“/ charakteru autoreferenčních /“sebe-vztažných“/ systémů je komunikace velice nejistá a vždy nahodilá. Utváření (*formation*) systému v sobě zahrnuje komunikaci a vylučuje vše ostatní: **každý systém vytváří to, co si vybral za svou informaci**. Horizontem všech možných komunikací je společnost ve své úplnosti. Jsou tu tři typy komunikačních médií: jazyk, distribuční média a komunikační média. Evoluce sociálních systémů je umožňována diferenciací okolí od systému, přičemž každá změna v systému způsobuje změny v okolí. Narůstající komplexitě společnosti odpovídá nárůst diferenciací systémů, systém se opakuje a zjednodušuje v rozmanitosti rozdílů systém-okolí. Moderní společnost je diferencována především funkcionálně. Ve vysoce složité společnosti už není možné centrální řízení, neboť nemá schopnost synchronizovat množství různých procesů. Přesto je moderní společnost hyperintegrována, když autopoiesis umožňuje každému dílčímu systému zajistit si vlastní řízení. Narůstající diferenciací se může projevat nárůstem počtu nepravděpodobných situací. „*Komplexita v daném smyslu znamená selekční tlak, selekční tlak znamená kontingenci /omezení/ a kontingence znamená riziko*“ (op.cit., česky str. 39). Koncept rizika v moderní společnosti není pozorováním prvního řádu, ale spočívá na rekonstrukci fenoménu ze všech hledisek nahodilosti (*Soziologie des Risikos*, Berlin-New York: de Gruyter, 1991). Složitost modernity vyžaduje od jedinců, aby rozvíjeli novou formu důvěry v systém, se kterou souvisí jistý nezáměr o přísnou kontrolu výsledků a posílení sebekontroly. Sociální integrace přestává být normativní a založená na nějaké institucionalizaci, více spočívá na kognitivních schopnostech členů. Po opuštění teorie společnosti založené na socializaci se do společnosti dostává nahodilost, kdy pozorování uskutečňujeme pokaždé z jiné perspektivy. V podmínkách této nahodilosti sociálního

života může být integračním principem trh, ovšem nikoli v neoliberálním pojetí absolutizovaných jednotlivců, nýbrž v původním sociálním pojetí Herberta Spencera [4, str. 150].

Při studiu politického systému zůstává aktuálním vklad Maxe Webera, třeba tím, že sice nešetřil chválou německé byrokracie, ale vnímal vážné nebezpečí z nedostatku skutečného politického vedení. V této situaci přisuzoval zvláštní úlohu parlamentnímu systému, aby chránil individuální svobody proti narůstající byrokratizaci a také proto, aby podpořil rozvoj politické třídy, z níž vyjdou opravdoví vůdci. Důležité je rozlišení úředníka a politika: „*Úředník myslí na svou kariéru, na svůj plat a postavení, na profesní legitimitu svých schopností přesně aplikovat nařízení, bez ohledu na to, jaká jsou a co si o nich myslí. Politik se naopak žene za mocí a zodpovědnou funkcí, chce uplatnit své myšlenky svým osobním bojem. Jeho život je založen na získávání spojenců k tomu, aby mohl provádět svou politiku ... Je tedy schopen odpovědně a s nasazením čelit nevyhnutelným konfliktům*“ [4, str. 179]. Tato slova si můžeme domyslet pro vztah administrátora vědy a vědce jako realizátora odpovědné a realistické vědní politiky. Na Maxe Webera dnes navazuje jmenovitě Anthony Giddens (*1938). V knihách *Politics, Sociology and Social Theory*, Stanford University Press, 1995; *Důsledky modernity*, Praha: SLON, 2003 (orig. 1990); *Modernity and Self-Identity*, Cambridge: Polity Press, 1991 aj. ukazuje na nesmírné možnosti, které modernita skýtá.

3 METODA

K problematice složitosti (*complexity*) máme nyní k dispozici české vydání významného díla filosofů Gillesse Deleuze (1925-1995) a Félixeho Guattariho [1], když originál z roku 1980 z francouzštiny přeložil Miroslav Petříček (autor *Úvodu do současné filosofie*, Praha 1997). Do myšlení o složitosti zavádějí některé nové, resp. obnovené pojmy: plošina, rhizom, stratum, konzistence, abstraktní stroj aj. Pokusíme se naznačit chápání těchto pojmů, např. jak státní správa v technologickém věku nabývá charakteru abstraktního stroje. Také našim výkladem se bude prolínat nadtitul [1], totiž *Kapitalismus a schizofrenie*, neboli rozpolcenost veškerého nazírání. „*Neexistuje žádný univerzální kapitalismus o sobě, kapitalismus stojí na křižovatce všech možných formací, jde v podstatě o neokapitalismus – vymýšlí si svou východní i západní tvář, své přetvoření obou – směrem k nejhorsšímu*“ [1, str. 29].

Knihu [1] napsali její autoři jako rhizom a sestavili ji z plošin (viz Úvod str. 32). Slovo „**plošina**“ zavedl systémový vědec Gregory Bateson k označení „*souvislé, v sobě samé vibrující oblasti intenzit, jejíž rozvoj se vyhýbá jakékoli orientaci k nějakému bodu kulminace nebo vnějšímu cíli*“ (str. 31). Autoři „plošinou“ nazývají každou multiplicitu, která může být s ostatními spojena vnějšími podzemními stonky, až vzniká „**rhizom**“ a může se rozšiřovat. Shrnují: „**RHIZOMATIKA = SCHIZOANALÝZA = STRATOANALÝZA = PRAGMATIKA = MIKROPOLITIKA**“, což vysvětlují (str. 32) tak, že věci nevnímají od kořene, ale zprostředka, neshlížejí k nim ani nevzhlížejí, nevnímají je zleva doprava ani naopak. „*Tvořte rhizom, a ne kořen, nikdy nesázejte! Nesejte, pěstujte odnože! Nebud'te jedním, ani mnohým, buďte multiplicitami! Kreslete linie, a nikdy ne bod! Buďte rychlí, i když stojíte na místě! Linie štěstí, linie boku, linie úniku! Tvořte mapy, a ne fotografie! ... Rhizom nezačíná ani nekončí, je vždy ve středu, mezi věcmi, mezičlánek, intermezzo. Strom, to je příbuzenství, ale rhizom je spojení: vycházet ze středu, procházet středem, přicházet a odcházet, spíše než začínat a končit ... proud bez začátku i konce, podemílající oba břehy a nabírající rychlost uprostřed*“.

„**Strata**“ jsou fenomény zhuštění na těle země, zároveň molekulární (vnitřně obsahované) a molární (zvnějšku vytvořené): nakupeniny, sraženiny, usazeniny. Tradičně rozlišujeme tři velká strata: fyzikálně chemické, organické a antropomorfické (neboli aloplastické). Stratum je artikulací z (formovaných) substancí a (kódovaných) prostředí – formy, substance, kódy a prostředí jsou abstraktními složkami každé artikulace. Seznam strat není nikdy vyčerpán, jsou pohyblivá a lze je mísit. „*Stratifikace je tvoření světa z chaosu, kontinuální, obnovované tvoření. Klasický umělec je jako Bůh, který tvoří svět tím, že uspořádává formy a substance, kódy a prostředí, rytmy*“ [1, str. 574]. Artikulace je uchopením obsahu a výrazu, mimo strata nemáme obsah, ani výraz, ani vývoj. Destratifikace vede do chaosu, destrukce a prázdnoty.

Ve stratech tvoříme „**uspořádání**“ tak, že z prostředí vybíráme teritorium. Teritoriální uspořádání je pro člověka domovem s jeho charakteristickými vlastnostmi. Teritorium přitom překračuje prostředí, organismus i prosté chování. V uspořádání se výraz stává sémiotickým systémem (režimem znaků) a obsah pragmatickým systémem (činnostmi a trpnostmi). Každé uspořádání se dělí na strojové uspořádání (co se dělá?) a na uspořádání vypovídání (co se říká?). Uspořádání se dělí taktéž podle linií deteritorializace, které teritoriální uspořádání otevírají a vedou do jiných uspořádání, případně zavádějí uspořádání do abstraktních strojů. Vcelku je tedy uspořádání tetravalenční: obsah a výraz; teritorialita a deteritorializace, což platí mimochodem i pro uspořádání v dílech Franze Kafky, předního znalce byrokracie. Pro jiné umělce je důležité, že nejen strata, ale i uspořádání jsou soubory linií, kde linie je podřízena bodu, linie tvoří obrys a rýhovaný prostor (v případě rhizomu jde však o hladký prostor s multiplicitami stávání se a transformací). Máme též linie úniku, které se mohou zvrátit v linie smrti a destrukce (fašismus). Brutalita končí bez vítěze.

Protikladem roviny uspořádání a vývoje je rovina „**konzistence**“ či složení, která nezná substancí a formu, ale spočívá abstraktně ve vztazích rychlosti a pomalosti mezi nezformovanými prvky. Konzistence vlastně provádí konsolidaci, když jedná uprostřed, skrze střed a proti finalitě, unifikaci a totalizaci (viz díla Spinozy, Kleista, Höderlina, Nietzscheho).

Plošiny tu připomínají těla bez orgánů, produkující intenzity, stávání se a hladký prostor. Tuto linii sleduje nomádské umění a putující kovodělnictví. „*Je ponecháno, zachováno a tudíž tvořeno a jako jediné zůstává to, co zvyšuje počet spojení*“ [1, str. 579].

Vrátíme se k pojmu „**deteritorializace**“ jako pohybu, jímž se opouští teritorium po linii úniku, která může končit až ve všeobecné černé díře (katastrofou). Může být kompenzována reteritorializací, která zatarasí linii úniku a nahrazuje ztracené teritorium. „*Například není správné říkat, že státní aparát je teritoriální: ve skutečnosti provádí deteritorializaci, která je okamžitě překryta reteritorializacemi na vlastnictví, práci a penězích (vlastnictví půdy pochopitelně není teritoriální, ale reteritorializující) ... můžeme deteritorializaci nazvat tvůrkyní země – nové země, světa, a nikoli pouze reteritorializace*“ [1, str. 580].

Na ostří dekodování (např. individuace) a deteritorializace (např. dewesternizace) působí „**abstraktní stroje**“, které otevírají teritoriální uspořádání vůči uspořádání molekulárnímu, kosmickému, a utvářejí stávání se. Neznají formy a substance, v tom spočívá nejen abstraktnost, ale i přesný smysl stroje: „*Abstraktní stroje se skládají z nezformovaných látek a neformálních funkcí ... na technologické rovině ukazující jenom diferenciální rovnice nebo obecněji tenzory*“ [1, str. 582]. Uspořádáním a konzistencí se zabývá schizoanalýza, která není pouze kvalitativní analýzou abstraktních strojů

vzhledem k uspořádáním, ale také kvantitativní analýzou uspořádání ve vztahu k domněle čistému abstraktnímu stroji. Jako typy abstraktních strojů se rozlišují abstraktní stroje konzistence, stratifikace, překódování a axiomatické, např. stroj na zotročení překódovává nebo axiomatizuje zemi.

Samotný abstraktní stroj není fyzický, není ani sémiotický. Je diagramatický, tj. funguje na základě látky, nikoli substance, prostřednictvím funkce, nikoli formy. Abstraktní stroj je čistá Látka-Funkce-diagram nezávislý na formách a substancích, výrazech a obsazích. Diagram si tu uchovává nejdeteritorializovanější obsah a výraz. Funkcí diagramatického stroje je tvořit reálnou budoucnost, nový typ reality. Když konstituuje body tvoření nebo potenciality, není mimo historii, ale spíše před historií. Prostřednictvím abstraktního stroje vše uniká a vše se tvoří. Abstraktní stroje mají svá jména a data, deteritorializace hlasu a nástroje je vyznačena abstraktním strojem-Wagnerem, abstraktním strojem-Webernem atd. V matematice a fyzice se mluví o abstraktním stroji-Riemannovi, o abstraktním stroji-Galoisovi atd. Diagram zná pouze rysy a body, jež ještě patří k obsahu, výraz konstituuje indexy, ikony a symboly. Speciálně, axiomatika „*místo aby rýsovala tvořivé linie úniku a spojovala rysy pozitivní deteritorializace, všechny linie blokuje, podřizuje je bodovému systému a zastavuje algebraické a geometrické zápisy, aby se rozbíhaly do všech stran. To se stalo v případě indeterminismu ve fyzice: byl znovunastolen řád, došlo ke smíření s fyzikálním determinismem (Hilbert, Broglie). Věda tak jako všechno ostatní má v sobě šílenství stejně jako nastolování a znovunastolování řádu. Tentýž vědec může svým šílenstvím a pořádkem participovat na obou aspektech. Vědecká politika označuje tyto proudy uvnitř vědy, vedoucí k atomovým bombám, kosmickým programům atd. Je v ní odhodlání zastavit, nahradit diagram usazením se na úrovni strnulé abstrakce... Všechny metody transcendentalizace jazyka, Russellovou logikou počínaje a Chomského gramatikou konče, upadají do té nejhorší abstrakce. Proto **pragmatika není doplňkem logiky**, syntaktiky a sémantiky, ale naopak základním prvkem, na němž závisí vše ostatní“ [1, str. 165-170]. Jinak dochází k aroganci a izolaci vědce, filosofa i umělce.*

Zvláštní pozornost zasluhují válečný stroj a státní stroj, které se rozvíjely paralelně s tím, že „*násilí válečného stroje se může jevit mírnější a jemnější než násilí státního aparátu ... Mýtus přízraku, živého mrtvého, je mýtem práce, nikoli války. Státní aparát potřebuje mít na vrcholu a ve svém základu předem handicapované, preexistující zmračené nebo mrtvě narozené, vrozeně postižené, jednooké a jednoruké*“ [1, str. 486]. Buď stát válečný stroj nemá (má policisty a žaláři spíše než vojáky) nebo nemá válečný stroj ve formě vojenské instituce nebo veřejné funkce. Stejně jako soukromé vlastnictví předpokládá veřejné vlastnictví státu či předpokladem měny je daň. Stát je vždy předpokladem, už nejstarších společností, kde se rodí dospělý a povstává náhle, již za neolitu, nikoli evolucí, nýbrž jako nepodmíněný *Urstaat* (již Aristoteles v *Politice* upozorňoval, že celek existuje dřív než části). Prastát se projevuje jako systém „**strojového zotročení**“ neboli první megastroj (Lewis Mumford).

„*Společenská uspořádání definujeme strojovými procesy, a nikoli způsoby výroby*“ [1, str. 498]. Mezinárodní jednotící organizace neroste z jediného centra, nýbrž rozrůstá se jako rhizom. Tvoří prostředí prostředníka mezi různými koexistujícími řády – ekonomickými, komerčními, náboženskými, uměleckými atd. Proto mj. neexistuje ekonomická teorie mezinárodních vztahů, protože ty spočívají na heterogenních útvarech. Stát má jako aparát zajištění přivlastňovací sílu, podřizující si jiné procesy. K nim patří procesy městské. „*Město je korelátorem cesty. Existuje jen v závislosti na dopravě a okruzích. Definují ho vstupy a výstupy, je nutné, aby do něho něco*

vstupovalo a něco vystupovalo. Je to síť, protože je fundamentálně ve vztahu s jinými městy. Městská moc vymýšlí ideu úřadu, velmi odlišnou od státní byrokracie. Ale kdo dokáže říci, kde je větší občanské násilí?“ [1, str. 495]. Proti městské moci, založené na komunitě občanů tvořících pravou *polis*, je centrální moc hierarchická a konstituuje byrokracii, kde moc je nahoře a dolů postupuje podřízenost. Každý stát je globální (nikoli lokální) integrací. Lokální integrace měst tvoří síť měst, která se nekryje s mozaikou států, například komunita hanzovních měst existovala bez byrokratů, bez armády a bez legálního statutu. Jak řekl Braudel, „jsou tu pokaždé dva běžci, stát a město, a stát obvykle vítězí“ [1, str. 497], když násilně a s instinktivní náruživostí města zkontroloval.

Stát nás drží v zajetí, dovozují Deleuze a Guattari, a to prostřednictvím tří mechanismů: renty, zisku a daně. Renta diferenční a absolutní se vztahuje k půdě a jejímu vlastníkov, zisk plyne z práce a nadpráce, připadá podnikateli. Daně pocházejí ze srovnání zboží a monopolistického přivlastňování peněz jako prostředku srovnání. Jinak řečeno: práce vždy předpokládá nadpráci, diferenční renta rentu absolutní, obchodní peníze daň. Model aparátu státního zajetí popisuje operace srovnání a přivlastnění. „*Státní násilí má zvláštní charakter: je obtížné je určit, protože se vždy prezentuje jak daně*“ [1, str. 512], tak je současné vlastnictví dáno původní akumulací. Navíc tu je jakási ritualizace násilí: „*státní policie nebo právní násilí spočívá v tom, zmocnit se a zároveň vytvořit právo zmocnit se*“ [1, str. 513]. V právním státě (*Rechtsstaat*) právní násilí přispívá k vytvoření toho, proti čemu se obrací, tj. zlodějů nebo zvrhlíků. Mafián ztělesňuje syntézu ducha či vítězné image doby (R. Saviano).

Od strojového zotročení, kdy lidé jsou součástí stroje, odlišujeme „**sociální podřízení**“, kdy je člověk podřízen státnímu aparátu jako dělník, uživatel apod. „*Technickým strojem nejsme zotročeni, ale jsme mu podřízeni. S rozvojem technologií moderní stát nahradil strojové zotročení čím dál silnějším sociálním podřízením. Režim mzdového systému může tudíž dovést podřízení lidí až k neslýchanému bodu zvláštní krutosti... Moderní moc je neredukovatelná na klasickou alternativu „represe nebo ideologie“, ale zahrnuje procesy normalizace, modelování, informace, jazyka, vnímání, touhy, pohybu atd. Např. jsme podřízeni televizi tím, že ji užíváme a konzumujeme, ale televizí jsme zotročeni jako lidský stroj, pokud diváci jsou vnitřními komponentami, vstupy a výstupy, zpětnými vazbami, patřícími ke stroji*“³ [1, str. 525]. Následně autoři uvažují o „hladkém“ prostoru, v němž se vyvíjel válečný stroj (zejména u kočovníků), a o „rýhovaném“ prostoru ustaveném státním aparátem. Ve fraktální geometrii má rýhovaný (metrický) prostor celočíselný počet dimenzí, hladký (nemetrický) prostor linie zlomkové dimenze větší než 1 a prostor povrchu zlomkové dimenze větší než 2. Autoři dospívají k závěru, že dnes hladký prostor světového kapitalismu vytvářejí zejména nadnárodní firmy (hladký kapitál „*překračuje teritoria a státy, dokonce i různé typy států*“ [1, str. 562]).

³ V posledních třiceti letech se na tři miliardy lidí připojily na **internet**, technologii historicky dosud nejvíce unifikující a kolonizující obyvatelstvo Země. Využité chytré stroje jsou po výtece asociální a individualistické. Nás si přizpůsobují, vnucují nám svoji mechanickou a nedokonalost. Lidé bez internetu, dokonce už bez mobilu, se ze společnosti vylučují. Žáci, učitelé, obchodníci, lékaři i politici jsou státní správou nuceni se připojovat (např. datovými schránkami). Sociální síť natrvalo připoutává jednotlivce k lákavým nabídkám a stále méně připouští, aby šel osobní cestou. Pod systémovou kontrolou nezvládáme sami sebe, nemáme ani vlastní výběr.

4 VÝSLEDKY A DISKUSE

Není zde místo pro vyčerpávající přehled výsledků systémového inženýrství (SI), které se v Československu rozvíjelo od šedesátých let minulého století. První vědecká konference o systémovém inženýrství se konala v Mariánských Lázních v říjnu 1969, zatím poslední - již čtyřicátá čtvrtá - v Pardubicích v květnu 2013 [3]. Aplikace SI v územní správě jsme shrnuli v monografii [6] - v kapitole 1 tu byl formulován synergetický model města a jeho okolí jako matematické východisko demokratické územní správy, aplikace v občanské výchově pro novou společnost jsou v monografii [7]. Za tři svíce pro budoucnost (jak říká též Václav Cílek) v našich pracích pokládáme filosofii, sociologii a praxi. Diskusi dosavadních výsledků teď spojíme s připomenutím sociologických autorů a knih, které nám byly praktickým vodítkem – dobrý přehled přinesl Danilo Martuccelli [4]. Diskuse se netýká jen vlastních výsledků, ale všímá si i toho, jak oponenti v nejširším smyslu uvažují.

Filosofická metoda, kterou jsme popsali shora, je ze sociologického hlediska příkladem zvláštní formy **racionalizace**, která Západu umožňuje rozšiřující se ovládnutí světa. Z tohoto pohledu se život stává téměř výhradně předmětem intelektuální rozvahy. *„Moderní svět je charakterizován expanzí racionality do všech sfér sociálního života. Výsledkem je vytvoření neustále vzájemně nezávislejších oblastí jednání, které jedince omezují. V tomto smyslu je racionalizace definována narůstáním role formální racionality, jednání zaměřených na přiměřenost prostředků a cílů, a oslabováním substantivní racionality, jednání řízených hodnotovými postuláty. Sekularizace obrazů světa vede zase ke ztrátě smyslu“* [4, str. 153]. Podrobněji se racionalizace zaměřuje na sociální vědy jako nástroj racionalizace, na ideál dokonale řízené společnosti, na expanzi humanitních věd (včetně psychologie) a na hledání nových cest racionality (např. komunikativní racionality podle Jürgena Habermase). Nejnověji si uvědomujeme závažnost dlouhodobého procesu odkouzlení, odcizení a subjektivizace a s tím rostoucí roli nepředvídatelnosti, neusměrnitelnosti a omylu.

Ve weberovské tradici uvažoval mj. Michel Foucault (1926-1984), na jehož dílo jsme v našem systémovém inženýrství častěji odkazovali (např. *Systémová bezpečnost*, HK: Gaudeamus, 2008, str. 105 a násl.). Foucault přímo považuje Rozum za původce šíření budoucí dominance a studuje *„základní vztah mezi humanitními vědami a praktikami vedoucími cestou dohledu k izolaci“* [4, str. 241]. Pro Foucaulta je nejdůležitější sociální dohled, který nad subjektem vykonávají humanitní vědy. Jejich působení shrnuje dvojicí moc-vědění (*pouvoir-savoir*). Pravdu vykládá nejprve jako plod konvergence určitého vědění s jinými věděními (kniha *Slova a věci*, 1966, česky Brno: Computer Press, 2007). Přitom diskurz si podmaňuje nediskurzivní praktiky. Od sedmdesátých let se odklání od prvenství diskurzu ve prospěch praxe. Nejde už tolik o soubor formujících pravidel, ani o kolektivní významový horizont (*épistémé*), nýbrž o soubor organizovaných a strukturujících praktik v oblasti kontroly a normalizace, hlavně se jedná o soubory pravidel pro transformaci jednotlivých předmětů. Moc a dominance se podle něho uplatňují hlavně v institucionálních praktických strategiích. *„Pod dohledem humanitních věd se subjekt stává sledovanou formou věcí v moci jazyka... zkrátka a dobře objektem. Výsledné propojení mezi typem nazírání, který vzešel z humanitních věd, a jeho institucionalizací v podobě útlků pro choromyslné, nemocnic, věznic, škol či továren“* [4, str. 244] ukazuje na souvislost mezi získáváním důvěrných informací a rostoucí mocí odborníků, kteří těchto informací využívají. I pravda je pak spjata s ustavičným dohledem a posuzováním, vědění obsahuje zárodky moci.

K osvícenství patřil sen o pečlivě seřizeném a podřízeném soukolí, jemuž slouží ustavičné donucování, stále tvrdší výcvik a automatická poslušnost, také vojenský sen o normalizující společnosti. Z pohledu Foucaulta moderní dějiny jsou naplněním osvícenství, které tím, že objevilo svobodu, vynalezlo i disciplinu (kniha *Dohlížet a trestat*, 1975, česky Praha: Dauphin, 2000). S tím, jak roste role vědění v praxi sociální kontroly a normalizace jedince, je diskurz nahrazován mocí, založenou na představě uzavřených a sebevytvářejících se systémů. Moc přestává být vlastností, stává se pouhou strategií dominance. V *Dějínách sexuality I. Vůle k vědění*, 1976, česky Praha: Herrmann a synové, 1999, soudí, že předním úkolem moci již není zabíjet, ale po všech stránkách angažovat život zbavený intimity. Ještě dále než moc však jde odpor proti ní a Foucault postulují možnost emancipace jako útěku, snahy najít estetické bytí tam, kde se hroutí politický a mravní řád. Jestliže u myšlenkově blízkého Deleuze platily tři stupně „vědění, moc, já /soi/“, začíná teď platit „pravda, moc, etika“ (*Dějiny sexuality 3. Péče o sebe*, 1984, česky Praha: Herrmann a synové 2003). Podle obou autorů je působnost na sebe sebou samým pravou podstatou **subjektivace** (viz též Deleuze G. *Foucault*, Paříž: Minuit, 1986). Jedinou možností je pak „*subjektivistický solipsismus (romantický, energetický či estetizující)*“ [4, str. 264], obrácený k technikám péče o sebe.

Poněkud jinak postupuje filosof a sociolog Jürgen Habermas (*1929), když rozlišil dvě koncepce racionalizace: **systém a žitý svět** (*Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt: Suhrkamp, 1981). Na jedné straně narůstají systémy sociální kontroly, na druhé straně postupuje diferenciací žitého světa (kultura, společnost, osobnost). Autor navrhuje kategorie komunikativního jednání, zakořeněné v žitém světě a zároveň vyslovené v systémové teorii. Přitom „*žitý svět zůstává subsystémem, který určuje stav sociálního systému jako celku*“ [4, str. 277]. Habermas upravuje původní Parsonsovy závěry o významu peněz a moci jako médií, a zdůrazňuje zobecněné formy komunikace jako jsou dobrá pověst, profesní význam či důvěra. K hlavním zdrojům nerovnováhy mezi teleologickou racionalitou a komunikativní racionalitou a odtud i ke zdrojům patologie modernity patří jednostranná snaha ve prospěch mechanismů systémové integrace. Hrozí pak krize čtyř typů: hospodářská, racionality, legitimacy a motivace, které v souhrnu vedou k narůstající kontrole života jedinců. Již v *Teorii komunikativního jednání* ukázal, že „*nové konflikty nevznikají z problémů přerozdělování, ale z otázek, které se týkají gramatiky životních vzorců*“ [4, str. 283]. V knize *Etika a diskuze* (1991) navíc vyvozuje, že demokracii je možno založit na principu diskuze, propojeném s právním vzorcem. Habermasovy myšlenky jsme diskutovali mj. v kolektivní publikaci *Systémová komunikace*, HK: Gaudeamus, 2006.

V předchozí monografii *Systémy složité a zjednodušené*, Vydavatelství Univerzity Pardubice, 2013, zápolíme s těmito habermasovskými názory: „*Poznání musí v modernitě nejenom dostatečně vyplnit prostor vyprázdňený odchodem církve, ale ještě také normativně vytvořit principy, o které se demokratická společnost bude, nebo by se měla opírat. Sociální integrace prováděná na politické úrovni musí projít filtrem diskuze. Podstatou deliberativní politiky je v podstatě síť diskuzí a vyjednávání, jejichž cílem je přinést řešení pragmatických, morálních a etických otázek, či spíše problémů, které se nahromadily během funkcionální, morální či etické integrace. V postmetafyzickém kontextu je jediným zdrojem zákonnosti demokratický postup, kterým se projevuje právo. Svobodné uvedení témat a příspěvků, informací a zdůvodnění zaručuje tvorbě politické vůle její charakter diskuze. Právo je takto spojujícím článkem mezi systémem a žitým světem. Je jeho součástí jakožto legitimní řád, který se stal reflexivním řádem. Solidarita, skutečný zdroj sociální integrace, se může přijatelně rozvíjet díky otevřeným nezávislým veřejným prostorům a díky postupům,*

institucionalizovaným právním státem. V modernitě hraje zásadní roli demokracie jako konsenzus svobodné volby. V procedurálním konceptu demokracie myšlenka konsenzu nabývá formy právní společnosti, která se organizuje sama“ [4, str. 288-294].

Z diskusí k naší monografii pro ilustraci vybereme pracovní názor JUDr. Jana Pinze, PhD. z 8.10.2013: „V rámci násilné europeizace se objevil byrokratický fenomén pod názvem *Rejstřík informací o výsledcích výzkumu a vývoje (RIV)*, který podle vzoru protektora z EU z byrokratického centra v Bruselu poslušně přijala Rada pro výzkum, vývoj a inovace při Úřadu vlády. Jde o neuvěřitelně nesmyslnou, těžkopádnou a zcela samoučelnou soustavu hodnocení těchto činností, jak to také posuzují jednotlivé zbylé (ještě nezrušené) akademické ústavy. Podle této spirály „hodnocení“ se rozdělují zmíněné výsledky do řady kategorií s množstvím formálních požadavků na publikace, které dělí na čtyři druhy A, B, C, D ... Přičemž podle této eurokonstrukce není odbornou knihou sborník z vědecké konference, protože ten obsahuje souhrn autorských děl, tedy děl samostatně myslících osobností neodpovídajících diktátu názorového *die Gleichschaltung* ... Nejshlíšnějším řešením zůstává akademickým věkem prověřená varianta vědeckého sborníku.“ Srovnej též *Polemiky a spory v právní vědě*, Bubelová K., Frýdek M. (eds.), Sborník příspěvků z jednání sekce teorie práva a právních dějin v rámci konference Olomoucké právnické dny 2010, 27.-28.5.2010, vydala Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta, 2010, ISBN 979-80-244-2665-5.

5 ZÁVĚR

Metoda systémového inženýrství uplatňuje nesmírnou sílu holistického myšlení, které zesiluje jeho odolnost (angl. *robustness* = tělesná či mentální síla a pevnost, u výpočtu nezávislost výsledku na určitých aspektech vstupů) vůči tlakům, nedokonalostem a deformacím, zejména mocenským. Celostný přístup je zároveň uměním jak zjednodušit složitost. Dovoluje vidět řád skrze chaos, užívat vzájemnou závislost a zvládat výběr. Pokud svému světu lépe porozumíme, nebude nám připadat tak složitý a chaotický. Systémová metodologie může být aplikována např. na architekturu systémů v průmyslu, zdravotnictví, školství, státní správě aj. Zpravidla se doporučuje modulární struktura, pro niž nejprve navrhujeme systém jako celek v jeho vitálních funkcích, hlavních prvcích a kritických procesech. Potom stanovíme specializované moduly, kterým umožníme jednat jako samostatné systémy s odpovědností, sebekontrolou a schopností vyhovět požadavkům celku. Modulární projektování a programování také usnadní budoucí změny [3, str. 88].

V naznačeném smyslu je padesátiletá historie českého systémového inženýrství složitě prostoupena - jako rhizom - stonky filosofie, sociologie a praxe v širokém smyslu. „**Lidé si myslí, že matematika je složitá, ale to nesedí. Matematika spočívá na logice, což pro skutečný život neplatí. Ten je složitější než matematika**“ (Cédric Villani, LN 5.10.2013, str. 23). Podobně jako známý francouzský matematik se vyjádřil velký sociolog Norbert Elias (Vratislav 1897-1990): „*Současnou situaci lidských společností charakterizuje skutečnost, že způsobilost ovládat komplexy mimohumánních jevů roste rychleji než schopnost zvládat sociální vztahy*“ [4, str. 210]; též: Vítěk M. *Systémové myšlení*. HK: Gaudeamus, 2000.

V příspěvku se podrobněji nezabývám **systémy asociálními, resp. antisociálními**, tedy protispolečenskými, o nichž přibývá informací též v denním tisku. Třeba o tom, že praní špinavých peněz doma i v zahraničí bylo hlavní profesí trestně stíhaných manažerů v kauze Mostecké uhelné

(Neue Zürcher Zeitung), stejnou metodou se však v 90. letech systematicky privatizovaly desítky socialistických podniků. „*Ano, bylo jich víc, ale ne z doby, kdy jsem byl ministrem*“, přiznává Tomáš Ježek. „*Komunistický ředitel předložil privatizační projekt, úvěr získal od spřáteleného komunistického šéfa místní banky a splácel jej ze zisku podniku... Ve většině případů se privatizace minula účinkem. Skončila Poldina huť, automobilka LIAZ, řada skláren*“ (LN, 11.10.2013, str. 14). Systémový přístup k těmto a dalším negativním jevům se musí zaměřit na: dravé proudy současného úpadku všeobecné kulturnosti (zejména na módu amerikanismu), odmítnutí nadvlády negramotů v českém i evropském měřítku (euroidiotismu jako posluhování byrokratickému monstru EU), obranu práv svobodné lidské bytosti (včetně práva na svobodný tvůrčí projev), nesoulad legálního řádu se řádem legitimním (občanským reflexivním řádem) a prosazení nezfalšovatelné demokracie (tou bývala volba losem). Srovnej *Systémové konflikty*, Vydavatelství Univerzity Pardubice, 2011: „*Volit menší zlo je také zlo.*“

Nedostižným vzorem uceleného **kritického přístupu** se nám stali TGM [7], František Xaver Šalda (Liberec 1867-1937)⁴ a Václav Černý (Česká Čermná u Náchoda 1905-1987), pro kterého český národ zůstává „*jednou z nejvýraznějších, nejčestnějších a eticky nejsilnějších forem lidskosti*“ a své svobody dosáhne cestou kultury a vzdělanosti. Přitom ve třetím díle *Paměti 1945-1972* přesně definoval a zvětšil komunismus (stejně i fašismus!) jako **zvrhly**⁵ systém, nápravu jsme po roce 1989 nezvládli a uspokojujeme se zahálčivým a levným konzumem. „*Však také tzv. krize inteligence v současné době neleží podle Šaldy v ničem jiném než v ztrátě víry v Ducha tvořivého, v jeho sílu světové dění společenské řídit: věří se „v odvozené činitele mechanické a materiálové“, v literu, cifru, statistiku, co lze ohmatat a spočítat. Profesor již není confessor, tj. vyznavač: je malověrný, bázlivý, služebný kastrát. Osobnost podle Šaldy musí být nad stranná; tj. musí proti stranickosti účinně bojovat, nikoliv jí mlčky nedbat. Osobnost jest povýtce schopností boje, nepřetržité adaptace k změněným podmínkám života osobního i kolektivního. Je vždy schopna obohacení, je vždy rozšiřitelná, je realitou otevřenou. Což znamená, že osobnost tíhne přirozeně k univerzalitě, je myslitelná jen humanitně a humanisticky. Evropanství je ve skutečnosti program nabídnutý lidstvu vůbec... Co pokládám za nejkrásnější na Šaldově evropanství, jeho otevřenost do hodnot vyšších a zvláště do budoucna, jeho slibuplnost,*

⁴ Šalda „*dává pozůstatvat evropské podstatě z šesti členitých a bohatých duchovních komplexů, proudů, a sil, které se v průběhu více než dvoutisíciletém navzájem posilují, rozšiřují, podchycují, v každém dalším stadiu metaformozně navždy trvají, až – vtěleny v dnešního Evropana – prožívají v něm v tomto dvacátém století svou, tj. naši současnou krizi: jsou to antická kultura helénská; římsko-latinská civitas, pojem práv „civis Romani“; k nim Šalda, a tu je velmi svůj, připojuje obrodné působení génia židovského; je to, za čtvrté, křesťanská caritas, poselství lásky k bližnímu, k božímu synu mně rovnému a ježž tedy pro Boha a v Bohu miluji jako sebe samého; je to, renesanci počínajíc, moderní věda racionální a konečně mocné hnutí duchovní a mravní sebeanalýzy člověka v novém subjektivismu. Sklad a řád těchto šesti sil a vznětů, případně i jejich potýkání a boj, to je duše Evropy“ (Václav Černý. *Tvorba a osobnost I.* Praha: Odeon, 1992, str. 169).*

⁵ „*Zásadně vzato, nečistý mezi čistými vůbec nemá právo na život ... zlaté doly na Kolymě, Gulag, Jáchymov, Příbram. Nestačí protivníka potlačit, jeho odporu musí i využít a zneužít, přinutit ho, aby pracoval pro tebe, proti sobě a své naději; musíš ho uzoufat ... zničit a s ním zahladit i jeho rod, proměnit ženu i děti v otroky. A všechno ostatní – právo na lest vůči protivníkovi, na lež a podvod, na spílání a pomluvu, na vyzvídání a špinavost, na udavačství a nasazování špiclů, na vynucování přiznání mučením – to už je pak jen důsledek rozdělování lidí na čisté a nečisté, neboť vůči nečistým účel světí prostředky ... člověk se zde prostě vysmívá vlastní lidskosti“ (Černý V. *Paměti 1945-1972*. Poprvé Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1983; Brno: Atlantis, 2. vydání 1992, str. 567). Heslo „**nepatříš k nám čistým**“ přežívá dodnes ve stranicích, sektářství a rasismu.*

futurálnost. Že nám činí z Evropy skutečnost stále příští, tedy i stále ohroženou, ale zároveň i velikou nadějí“ (Černý V. *Šaldovo evropanství* (1947), in: Václav Černý. *Tvorba a osobnost I*, Praha: Odeon, 1992, str. 173-176).

Krizi sociálních systémů tedy dlužno nahlížet v první řadě jako krizi moderní osobnosti, jak ji přinesly za nezměrných útrap první a druhá světová válka, dále pak jako krizi národa a odtud krizi evropskou, v jejímž středu se viditelně dnes nacházíme, nakonec jako krizi lidstva, k níž spějeme, když nám hrozí ztráta absolutních a v plném smyslu božských hodnot. S tím souvisí i tzv. „*zrada intelektuálů*“, o níž zásadně pojednal ve dvacátých letech Julien Benda a která se v současnosti naplňuje: odklonem od praktických, naléhavých a nutně lokálních úkolů („*think globally, act locally*“), samoučelným a sobeckým elitářstvím („*web of science*“) a zotročující globalizací („*go west if you gonna be the best*“). Jednou z aktuálních výzev k **obrodě osobností** na úkor ideologie liberální demokracie, podle níž je každému vše – také zvrhlost („*degeneration*“) a zničení („*annihilation*“) – dovoleno („*anything goes*“), byly sněmovní volby 2013⁶. Z množiny výroků kolem voleb ocitujeme kritické srovnání ekonoma a politologa Petra Robejška: „*Německo ke svému fungování vlastně politické strany nepotřebuje. Je svou povahou stabilní. A k tomu ještě přibudou i zakořeněné charakteristiky, jako je chování zaměřené na konsenzus. A pak – i těm nejchudším se vede pořád velice slušně... My naši politiku nezlepšíme tím, že budeme spotřebovávat stále nové strany. Zlepšíme ji jedině tím, když se občané budou opravdu aktivně angažovat. Lidé musí přestat čekat na Ježíška*“ (LN, 26.10. 2013, str. 11).

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- [1] DELEUZE G., GUATTARI F. *Tisíc plošin*. Praha: Herrmann a synové, 2010, ISBN 978-80-87054-25-3, orig. Paris: Minuit, 1980.
- [2] JUVIN H., LIPOVETSKY G. *Globalizovaný Západ. Polemika o planetární kultuře*. Praha: Prostor, 2012, ISBN 978-80-7260-265-0, orig. Paris: Grasset, 2010.
- [3] KŘUPKA J., VÍTEK M. et al. *Systémové inženýrství a informatika*. Vydavatelství Univerzity Pardubice, 2013, ISBN 978-80-7395-572-4.

⁶ Jinou výzvou k obrodě osobnosti je **varování před hybristickým syndromem** (viz *Britské listy*, 27.9.2013). Již staří Řekové znali *hybris* jako přehnanou sebedůvěru, pýchu mocných a *némesis* jako tvrdou odplatu osudu. Po roce 2009 psychiatr a politik David Owen i další upozornili, že každý držitel moci - v jakékoliv společenské sféře! - je ohrožen přílišnou sebedůvěrou, bezohledností a opovrhováním druhými, což může postupně přerůst až do psychopatologické podoby (navíc při nadužívání antidepresiv). Vychýlení se tedy netýkalo jen M. Thatcherové, T. Blaira či G.W. Bushe, rovněž obklopených zdmi, zrcadly a lháři. Na ochranu se radí: nemyslete si, že máte vždy pravdu; zapojte širší výbor; vstupte do kontaktu s odpůrci; snažte se artikulovat svou morálku. Zásadnější řešení nabízí koncepce **odzápadnění /dewesternization/**, které prezentuje mj. singapurský profesor Kišór Mahbúbání (*1948). Přirovnává západní lidskoprávní aktivisty ke středověkým křížákům a doporučuje pragmatický postup, přijatý také čínským vůdcem Teng Siao-pchingem. Ten nedopustil rozpad státních institucí, kolaps hospodářství a zhoršení životní úrovně, k čemuž dochází při pokusech o reformu politického systému. Mezi Tengovy zásady patří: střízlivě pozoruj; drž své pozice; skrývej své přednosti; chovej se nenápadně; nestav se do čela; jednej v jistých mezích. Čína a Indie se stávají otevřenějšími a úspěšnějšími než USA či EU: USA opustily původní pragmatismus a převzaly šíření absolutní pravdy po celém světě od německých filosofů.

- [4] MARTUCCELLI, D. *Sociologie modernity. Itinerář 20. století*. Brno: CDK, 2008, ISBN 978-80-735-145-1, orig. Paris: Gallimard, 1999.
- [5] VÍTEK M. et al. *Systémové inženýrství*. Pardubice: VŠCHT, 1990, ISBN 80-85113-18-X.
- [6] VÍTEK M. et al. *Základy územní správy*. Pardubice: VŠCHT, 1991, ISBN 80-85113-33-3.
- [7] VÍTEK M. (ed.) *Studijní texty k sociální filosofii*. Ústav filosofie a společenských věd UHK, Hradec Králové: Gaudeamus, 2005, ISBN 80-7041-655-6.

Poznámka autora:

Jde o velmi komplikovaný text, kde bylo nutné pročíst množství zdrojů – v seznamu literatury jsou jenom díla, ze kterých text opravdu vychází a nikoli sousedící myšlenkové prostředí. Jedná se o teze k 45. ročníku konference Systémové inženýrství (SYSIN 2014) – Předpoklady informačních systémů.